

CONSTANTIN NOICA
povestiri despre om
după o carte a lui Hegel

Prefață de SORIN LAVRIC

Cu o scrisoare a lui EMIL CIORAN
în loc de postfață

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Colecția „Zeitgeist“ este coordonată de
VLADIMIR TISMĂNEANU

Coperta colecției: Ionuț Broșțianu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Denisa Becheru
Corector: Cristina Jelescu

Tipărit la C.N.I. „Coresi“ S.A.

© Alexandra Noica-Wilson
© HUMANITAS, 2009, pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NOICA, CONSTANTIN

Povestiri despre om: după o carte a lui Hegel / Constantin Noica; pref.: Sorin
Lavric; cu o scrisoare a lui Emil Cioran în loc de postfață – București: Humanitas, 2009
ISBN 978-973-50-2499-4

I. Lavric, Sorin (pref.)
II. Cioran, Emil (postf.)

14(430) Hegel, G.W.F

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poștă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Cuvânt înainte

Înfățișăm cititorului două interpretări ale unei aceleiași cărți, *Fenomenologia spiritului* de Hegel*.

Prima, „Neobișnuitele întâmplări ale conștiinței“, care acoperă numai jumătate din operă, a apărut între decembrie 1969 și mai 1970 în revista *România literară*. A doua interpretare, „Povestea omului ca toți oamenii“, care acoperă întreaga operă, a fost scrisă anterior, iar o încercare de editare în 1962, greșit întreprinsă, n-a avut urmare.

O a treia interpretare, tot completă, întreprinsă ca „Jurnal intim al conștiinței“, a trebuit să fie lăsată deoparte.

Pentru ce *trei* interpretări ale aceluiași autor? Pentru că, în gândul interpretului, opera lui Hegel este Cartea omului, una pe care o citim pe neștiute, statornic.

CONSTANTIN NOICA

* Trimiterile se fac la ediția G.-W.-F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, traducere de Virgil Bogdan, Editura Academiei, București, 1965.

ÎNTÂIA INTERPRETARE

Neobișnuitele întâmplări ale conștiinței

după

Fenomenologia spiritului

Introducere

Prin anul 1805, un ajutor de profesor din orașelul german Iena întreprindea să înfățișeze, într-o carte pe care o scria febril, tot ce se întâmplă conștiinței, așadar omului, când încearcă să vadă care-i sunt certitudinile. Autorul, care era Hegel, n-avea decât 35 de ani și încă nici o strălucire. Unii spun că se grăbea să scrie cartea ca să capete un loc mai bun la vreo universitate germană; alții spun că o scria ca sub îndemnul unui gând deosebit. În felul său, Hegel le face vădite pe amândouă, în scrisoarea din 1805 către Voss, traducătorul *Iliadei*, căruia îi cerea un loc la universitatea din Heidelberg; căci el adăuga: „Luther a făcut ca Biblia să vorbească în limba germană, D-voastră pe Homer... Dacă puteți uita aceste două exemple, eu aș spune despre încercarea mea că mă străduiesc a face ca filozofia să vorbească în limba germană.“

În ceasul acela, comparația pe care o făcea docentul de la Iena putea părea prezumțioasă. Mai târziu avea să fie prea puțin grăitoare. Căci dacă Luther îngropa Biblia în cuvântul german și mai ales în protestul german, dacă Voss făcea doar o ispravă de filolog german, Hegel în schimb făcea nu atât ca filozofia să vorbească limba germană, cât să vorbească pur și simplu, să se istorisească. Îi reușea lui Hegel să scrie o carte cum nu se mai putuse scrie – căci lipsise până atunci conștiința istorică – și cum nu mai avea să scrie nici

el: una în care întâmplările sunt idei, sau mai degrabă ideile sunt întâmplări. Cineva a cutezat s-o compare cu *Divina comedie*. Este în orice caz o *Umană comedie*.

O asemenea carte nu poate fi ignorată nepedepsit. Poți ignora părerile gânditorilor, poți ignora chiar adevărurile lor, dacă sunt străine de orizontul vieții tale, dar nu poți lăsa neștiute căile omului, dacă a reușit cineva să le arate. Hegel pare să fi descris aci gândul de dindărătul gândurilor și demersurilor noastre, fie că filozofăm ori nu. Și e vorba de un gând pe care îl purtăm statornic cu noi, dar care de fapt, spune Hegel, ne poartă cu el, sau care, chiar dacă nu-l gândim, ne găndește el, ne însuflețește și ne leapădă el pe drum, atunci când nu mai suntem în stare să ținem pasul. Despre asemenea și alte peripeții vorbește cartea lui Hegel.

Ne place s-o punem sub semnul vorbei lui Eminescu de pe marginea *Criticii rațiunii pure*: „Reprezentăția e un ghem absolut și unul dat simultan. Răsfirarea acestui ghem simultan e timpul și – experiența. Sau și un fuior, din care toarcem firul timpului, văzând numai astfel ce conține. Din nefericire atât torsul, cât și fuiorul țin întruna. Cine poate privi fuiorul abstrăgând de la tors are predispoziție filozofică.“ – Hegel are predispoziție filozofică: abstrage de la tors. Noi însă suntem sub torsul care ține întruna. Și e ceea ce ne spune cartea: Conștiința voastră vrea să se oprească la o certitudine, dar vede că nu poate; obține o alta, dar decade iarăși. De câte ori? Dar învățați întâi să vedeți care vă sunt peripețiile.

E primul lucru pe care îl afli din cartea aceasta, stranie pentru că te privește atât de aproape: că există peripeții ale cugetului. De obicei cugetului nostru nu i se întâmplă nimic; tocmai el ar părea făcut să vadă, liniștit, ce se întâmplă în afară și înăuntru, să cugete, să judece. Nu trebuie oare un judecător pentru lume? – Dar viața spiritului este judecata

judcătorilor. Nu e destul să spui că trebuie să educi cugetele. Hegel afirmă și el, despre cartea sa, că descrie „lămurirea sufletului spre a-l face să devină spirit“, dar lămurirea, arderea, ispitirea în cuptoare, nu se face pedagogic, în cuptoare căldicele, nici măcar consimțit, ci e o peripeție, o pățanie (ca și *pathos*-ul grec). În locul unui cuget care să spună ce este pe lume sau ce trebuie să fie, iată unul care pățește ceva încercând să spună așa. O întreagă carte de filozofie, adică o carte ținând de genul didactic, trece astfel în genul epic. E și singura. De altfel și *Iliada* e singura, s-a spus. Și dialogurile platoniciene, ca gen, sunt singurele.

Dar că există peripeții ale cugetului nu e încă totul. Peripețiile sunt *legate*. Întâi crezi că ai certitudinea sensibilă, senzațiile cele bune, tari, directe, evidente; dar sub ele totul se destramă. Ești trimis la certitudinea percepției, care îți dă lucrurile, dar lucrurile stau sub legi. Treci la legile intelectului, dar certitudinea intelectului nu e oare una de sine? Atunci te muți de la conștiința simplă, care e despre ceva, la „conștiința de sine“. Aci cauți iarăși certitudinea; o cauți în străfundurile vieții de care ții, în sinea celuilalt pe care îl înfrunți sau în sinea ta – și nu dai decât de sfâșiere. Ai greșit, îți spui, ai luat conștiința și conștiința de sine izolat. Trebuie să le iei împreună, ca „rațiune“. Și atunci trăiești peripețiile rațiunii, care observă în afară și nu capătă legi sigure, se observă pe sine și capătă legi atât de sigure, încât sunt goale, se caută zadarnic pe sine în tiparele trupului și în circumvoluțiunile creierului, apoi iese în larg să pună ordine în lume și aduce haosul; vede că lumea avea o dreaptă rațiune și încearcă să o redea – spre a constata că, în fond, certitudinea pe care o căuta în afară sau înăuntru era în *jurul* nostru, în lumea comunității, în familie, în cetate, în împărăție, sau dacă nu chiar acolo, era în cuvântul care ne leagă,

în cultură, sau în statul decretat de noi, și dacă nu reușea să fie nici acolo, certitudinea era desigur în conștiința noastră morală, ba mai degrabă în cea religioasă – sau era unde? Iar toate acestea sunt peripețiile noastre legate, pe care le istorisește *Fenomenologia*.

Și peripețiile nu sunt doar legate, sunt *organizate*, cifrate, ca sub un cod genetic. E cel mai straniu lucru din cartea lui Hegel că, după ce ideile devin întâmplări și întâmplările se leagă, ele se iau de mână și încep un dans dialectic, dansul care își face primii pași în gândirea modernă. Și iată ce firesc se întâmplă lucrurile totuși: întâi totul e un ghem, totul e învălătuțic în sine, e un *An sich*, spune Hegel; pe urmă ghemul se prefacă într-o înfășurare sigură de sine, ca pe un fuior, e un *Für sich*, spune Hegel, și apoi firul se toarce, atât cum era în sine cât și cum e pentru sine; e un *An und für sich*. Ai putea crede vreodată că aceste trei momente aveau să se numească: teză, antiteză și sinteză? Totuși numai profesorii le numesc așa – Hegel doar în câteva rânduri – și firește le va fi greu să spună că senzația e teza, percepția, antiteza și intelectul, sinteza. Dar senzația e un în sine, percepția ceva pentru sine, și intelectul are și generalitatea uneia, și precizia celeilalte, iar toate trei se învălătucesc, dând un nou ghem, pe care-l înfășoară ca pe un fuior conștiința de sine, spre a-l desfășura apoi rațiunea. Toate curg așa în tact, odată cu cartea lui Hegel, de parcă ai asista la o bachanală – cum spune el singur în prefață – în care nici un termen nu e străin de sacrul dans.

Dar e un dans al ideilor, va zice oricine la început, nu e unul al peripețiilor reale. Credeți? Peripețiile nu sunt numai organizate, ele sunt și *întruchipate*. La fel de firesc cum se înlănțuiau ele în ritmul dialectic, se vor desfășura acum după întruchipările istoriei. Peripețiile conștiinței au fost peripețiile omului istoric. Și, dintr-odată, de la „conștiința de sine“, îți

apar în cartea lui Hegel întruchipările istoriei știute, atât de nesilit, încât de fiecare dată poți pune altele, alături de cele ale cărții. Povestind pășaniile conștiinței, Hegel desfășoară peripețiile istoriei de trei ori, în cercuri tot mai largi, până ce unda istoriei ajunge, pare-se, la țărmul certitudinii căutate.

Care e aceasta? ar putea spune cititorul nerăbdător; să ni se spună limpede care e cunoașterea sigură, și atunci vom ieși de sub peripeții, ba nici măcar nu va mai trebui să citim cartea. Dar cartea lui Hegel se face și reface cu fiecare dintre noi, de parcă n-ar fi scrisă.

Căci după ce a fost cartea peripețiilor cugetului, a peripețiilor legate, a celor ce se organizează dialectic, a celor întruchipate istoric, *Fenomenologia* e cartea peripețiilor *adevărate* din fiecare conștiință individuală. Ai vrea să nu citești cartea aceasta, dar ea e dintre cele care nu pot fi ignorate nepedepsit. Dacă nu citești cartea, atunci riști s-o scrii, într-un fel, adică să desfășori traiectoria vieții proprii de conștiință potrivit unora sau altora din capitolele ei. Și riscul cel mare e de-a o scrie prost, de a rămâne blocat în câte un capitol și de-a te stinge acolo, așa cum ai putea spune că se sting atâția tineri apuseni astăzi, cu narcoticele lor, la capitolul „senzație“, care nu e decât cel dintâi. E un teribil risc să ignori cartea aceasta.

Dar nu e oare și un risc în a o citi sau, mai ales, în a-ți închipui că ai înțeles-o? Este unul, firește, unul exact opus: riscul de-a *nu* o mai „scrie“, închipuindu-ți că ai devenit atât de lucid, încât poți să te sustragi oricăror peripeții ale cugetului. Numai că este și luciditatea aceasta, pe care ți-o poate da Hegel, o peripeție a veacului nostru. Probabil că face parte dintr-un capitol al cărții pe care o va scrie un alt docent, de astă dată poate nu unul de la Iena. — În nădejdea că ar putea fi din țara lui Eminescu, ne gândim să toarcem firul cărții ajutorului de profesor.

CAPITOLUL I

Certitudinea sensibilă

Rezumatul capitolului introductiv: În cartea lui Hegel se dovedește că și conștiința are parte de peripeții.

Într-o carte mare – cum ni se pare că este aceasta, al cărei fir începem să-l toarcem – este întotdeauna vorba despre un personaj extrem de puțin interesant la prima vedere și pentru care totuși profeții au făcut religii și scriitorii cu un dram de geniu, cărți: este vorba de tine. Trebuie să te deprinzi cu acest omagiu, nu neapărat măgulitor, pe care ți-l aduc cultura în general și cartea lui Hegel în particular. Căci dacă din ultima lași deoparte „Prefața“, care e scrisă prea târziu, și „Introducerea“, care e scrisă prea devreme, dai peste capitolul I al cărții, privitor la „certitudinea sensibilă“, unde Hegel își îngăduie să istorisească întâmplarea de care tocmai ai avut parte, parcă. Ai luat în brațe lumea, sau ce ți-a plăcut din lume. Ce-i în mână nu-i minciună. Ei bine, ce-i în mână *este* minciună, spune Hegel – și parcă așa ai simțit.

Dar ce simplu ar fi dacă Hegel ar spune prin aceasta: totul e trecător, lumea simțurilor e părelnicie, nimic nu e adevărat printre cele de aci. Așa au spus religiile, făgăduind o altă lume, una „adevărată“; așa spune cultura indiană, chiar atunci când nu pune în loc decât neantul. Dar Hegel știe să plece de la un gând nespus mai subtil.

El nu spune că certitudinea sensibilă n-ar fi certitudine; își începe cartea spunând doar că pare certitudinea cea mai bogată, când în fond e cea mai săracă. Nu spune că n-ar fi adevăr în ea; spune doar că e vorba de adevărul cel mai

abstract, tocmai în ea! Ce-i în mână e minciună, în sensul că n-are plinătatea pretinsă, că se dezmințe drept ce se dă. Altminteri, toată cartea sa va arăta că nu faci decât să cauți, pe diferite registre, întâlnirea aceasta plină, pe care ai avut-o parcă și fără de care n-ai fi decât o umbră.

Dar acum, tot ce-ți pare mai determinat, senzația asta, fericirea asta (căci senzație, aci, trebuie luat în sens larg, ca senzație de fericire de pildă, sau de viteză, sau de beție rece, dacă vreți) este tot ce e mai nedeterminat. E un acum, e un aci, e senzația *asta*, dar nu e decât un „asta“, până la urmă. Și tu ești ceva de ordinul lui „asta“, dacă te gândești mai bine. „Cine-i acel ce-mi spune povestea pe de rost?“ Ceva fantomatic coboară atunci pe lume; lucrul resimțit devine un de exemplu și tu însuși ești un de exemplu. Nu e o irealitate, dar e o altă realitate, una generală, tocmai aci unde vedeai ceva singular. Când un tânăr anumit iubește o fată anumită, un tânăr în general iubește o fată în general.

Cine a înțeles pe cont propriu lucrul acesta a intrat în *Fenomenologia spiritului*. Aci însă – vom spune noi – cultura începe să se transforme din omagiu într-o ofensă. Cum poate Hegel să pună în discuție ce mi-e mai intim și asigurat, certitudinea mea sensibilă? Căci prin simplul fapt că vorbește despre ea, ne transformă în fantome și pe mine, și certitudinea, adică în cazuri. Dar eu și ea nu suntem cazuri, suntem o realitate.

Și atunci, intrat în cartea lui Hegel cum ești, începi să curgi odată cu ea. Să-mi las eul meu deoparte, îți spui, ca inesențial; dar lucrul pe care-l resimt nu există el și nu stăruie, chiar dacă nu l-aș resimți? Stăruie într-un fel, dar va trebui să admiti că într-alt fel nu stăruie. E un *acum*, spui, este un *aci* care n-are nevoie de tine. Dar e un acum-noapte sau e un acum-ziuă? e un aci-arbore sau aci-casă? Este în orice

caz un acum sau un aci reluate oricât, și ce rămâne din conținutul lor este *generalitatea* lor, pe care tocmai de aceea o poate prelua cuvântul. Totul trece, dar „acum“ și „aci“ rămân. Adevărul nostru e cuvântul, vorbirea.

Dacă traduci în românesc gândurile lui Hegel, ai putea spune: ce este oare ființa pe care o îndrăgești și pe care certitudinea ta o fixează într-un aci și acum? Că ar putea fi o alta, să n-o mai spunem; dar aceeași fiind, tocmai că ea e desființată și reînființată de fiecare acum și aci, că reprezintă acum-ul tău neîncetat regăsit, o prezență, un parfum, un element de viață, o esență, un nume. Ceea ce suntem unii pentru alții este, în ultimă instanță, un nume.

Atunci, dacă ceea ce simte cineva pentru el o pură generalitate, un titlu subiectiv, un nume, înseamnă că esențial pentru certitudinea sensibilă nu este obiectul, ci e însuși subiectul ce resimte lucrul. Ce simt eu e adevărat pentru că simt *eu*. Dar, spune acum Hegel, orice alt eu poate să-l resimtă, și atunci eul tău, fără să dispară, firește, a devenit ceva general. Sau, dacă nu simte întocmai toată lumea, ci fiecare simte în felul său, atunci eul este o generalitate încă, întrucât „ce simt eu simt numai eu“ este experiența tuturor. Certitudinea mea nu e asigurată nici de obiectul din afara mea, nici de ce e în mine. Pe toți ne preia pustia generalității.

O asemenea pustie, care se deschide înaintea noastră și în noi înșine, este intolerabilă omului, cu atât mai mult cu cât nu reprezintă un neadevăr. Certitudinea noastră sensibilă s-a răsturnat efectiv, dându-ne cu senzațiile tocmai abstractul. Omul *senzațiilor* este cel care trăiește în nori, în aburi, în fum – putem spune noi acum. Dar Hegel și conștiința omului continuă: dacă obiectul nu are consistență, dacă subiectul nu are nici el, în schimb întâlnirea lor trebuie să aibă: certitudinea sensibilă o dă tocmai întâlnirea

lor. Nu-mi pasă că lucrurile sau stările se tot preschimbă și dezmint; nu-mi pasă că eu sunt un „de exemplu“. Certitudinea mea o dă *întregul* pe care-l fac eu cu lucrul resimțit, și ea poate fi indicată. Pot striga: atențiune, atențiune, aci e o certitudine, aci e o fericire! Cum îmi puteți lua aceasta?

Nu ți-o ia nimeni, om al certitudinii sensibile, dar ți-o preia generalitatea, în timp ce tu credeai că ești în singularitate și nemijlocire. Dacă ai simți cumva că extazul tău e „un atom de eternitate“ – cum spunea nu știu cine după Hegel – atunci te-ar absorbi de la început universalul, cu certitudinea ta cu tot. Dar dacă simți că este un atom de timp și vrei să indici acest *acum* al fericirii tale – să ți-l indici doar ție, ca să ai cu adevărat certitudinea lui – atunci, spune Hegel, suprimi acum-ul tău cu acum-ul indicării, aduci mijlocirea în nemijlocitul tău și spui cum *nu* este ceva, ca să arăți ce este. Și la fel faci cu aci-ul tău; îl îngropi, ca să ți-l indici, sub atâtea alte aci-uri, care nu sunt el. Căci în jurul a tot ce este se află o infinitate de neființă, spusese Platon înainte de Hegel.

Ce importă? stăruie conștiința naturală; certitudinea și adevărul rămân. Da, dar drept *altă* certitudine și alt adevăr. Întoarceți-vă la școala cea mai de jos a înțelepciunii, spune acum Hegel, la vechile mistere eleusiace, unde erai învățat că pâinea pe care o mănânci nu e pâine, ci Ceres, vinul pe care-l bei nu e vin, ci Bacchus. Noi înșine astăzi, mâncând „cereale“, am uitat că mâncăm pe Ceres, pentru că știm acum că mâncăm esențe – zaharuri, proteine, grăsimi. Cândva, când vom obține sinteza clorofiliană, ne vom rușina, poate, că am crescut vietăți și plante pentru hrana noastră, spunând că ele sunt ce sunt, când în realitate erau și *ne* erau altceva; și ca atare vor dispărea din lume, cu zoologia și botanica lor. Dar Hegel spune acum: „Nici animalele nu sunt excluse de

la această înțelepciune; căci ele nu stau în fața lucrurilor sensibile ca și cum acestea ar fi existente în sine, ci, desperând de această realitate și în completa certitudine a nimicniciei ei, ele se apucă și le mănâncă; și întreaga natură sărbătorește, ca și ele, aceste mistere...“

Iar dacă vrei totuși să spui că lucrul sensibil este ce este, o *spui* numai; căci declari despre un lucru cum că e asta, că e ceva singular, real, exterior, și spunând așa enunți tocmai o simplă generalitate, de vreme ce, iarăși, orice lucru este un lucru singular, unul real, sau un „lucru“, adică – generalitatea însăși.

Așa încep, prin urmare, peripecțiile conștiinței, cu transformarea în vid a tot ce e mai plin și în fantomatic a tot ce-ți pare mai real. Conștiința se surpă, cu certitudinea ei. Dar trebuie să spunem de pe acum, pentru întreaga carte, că nu se surpă din certitudinea sensibilă, ci *în* ea. Tot ce era mai individual a devenit o generalitate, dar omul, știind că de aci înainte nu va mai putea scăpa de blestemul și binecuvântarea generalității – căci aceasta e prima cădere a conștiinței: căderea în cerul universalului – nu se va împăca până ce nu va regăsi universalul cu *întreg* individualul pierdut.

Iar o vorbă a lui Eminescu, antihegelianul, ne pare iarăși un bun comentariu pentru acest sens al cărții lui Hegel, care este cartea certitudinii *cu* lucruri incerte cu tot. „Fără eu nu există Dumnezeu, fără ochi nu e lumină, fără auz nu e cântec. Ochiul e lumina, auzul e cântecul, eu e Dumnezeu. Națiunea mea e lumea“ (ms. 2269). Absolutul lui Hegel nu va fi fără acum, fără aci, fără conștiință individuală și fără botanica ori zoologia pe care totul le pustiește. Cum e cu puțință așa ceva?

Cuprins

<i>Un Hegel pe înțelesul oamenilor</i> de Sorin Lavric	5
Cuvânt înainte	23
Întâia interpretare <i>Neobișnuitele întâmplări ale conștiinței</i> după Fenomenologia spiritului	25
Introducere	27
I. Certitudinea sensibilă	33
II. Percepția, adică lucrul	38
III. Forță și intelect	44
La cumpăna dintre capitolele III și IV	50
IV. Adevărul certitudinii de sine	55
V. Independența și dependența conștiinței de sine: stăpânire și servitute	60
VI. Libertatea conștiinței de sine: stoicism, scepticism și conștiința nefericită	66
La cumpăna dintre capitolele VI și VII	72
Certitudine și adevăr al rațiunii. Introducere la capitolul VII	77
VII. Rațiunea și observarea naturii	83
VIII. Când rațiunea observă rațiunea	89
IX. Când rațiunea se smintește	94
La cumpăna dintre capitolele IX și X	100
X. Plăcerea și necesitatea (sau Don Juan)	106
XI. Legea inimii și nebunia prezumției (Don Quijote) ...	112

XII. Virtutea și cursul lumii (sau Ignațiu de Loyola)	118
La cumpăna dintre capitolele XII și XIII (sau Micul Prinț)	124
XIII. Domeniul animal al spiritului (sau: ce e bestial și ce e genial în artist)	129
Rațiunea care dă legea (sau genialitatea bunului-simț)	134
XV. Rațiunea care examinează legea	139
Încheiere la neobișnuitele întâmplări sau „Petrecerile lui Odises”	144
A doua interpretare	
<i>Povestea omului ca toți oamenii</i>	149
Cuvânt înainte	151
Partea I. CONȘTIINȚA	
I. Povestea senzației	153
II. Povestea percepției	157
III. Povestea intelectului	162
Partea a doua. CONȘTIINȚA DE SINE	
IV. Eu și lumea. Mările calde ale vieții	167
V. Eu și celălalt. Stăpânul și sclavul	170
VI. Eu și libertățile mele. Stoicism, scepticism și sfășiere	175
Partea a treia. RAȚIUNE	
Introducere la rațiune	181
A. <i>Cunoaștere</i>	183
VII. Observarea naturii	183
VIII. Observarea de sine a omului	188
IX. Omul și trupul său	192
B. <i>Acțiune</i>	196
X. Individualism egoist. Plăcere și necesitate	196
XI. Individualismul generos. Legea inimii și nebunia închipuirii de sine	200
IIIXII. Individualismul supus. Virtutea și cursul lumii	203

C. <i>Creație</i>	208
XIII. Artistul. Spiritualitate, animalitate și înșelăciune . .	208
XIV. Gânditorul. Rațiunea ce dă legea	213
XV. Omul practic. Rațiunea ce verifică legea	216
Partea a patra. SPIRIT	
Introducere la spirit	221
A. <i>Spiritul adevărat. Comunitatea</i>	223
XVI. Lumea morală. Bărbatul și femeia	223
XVII. Fapta morală. Fratele și sora	227
XVIII. Starea juridică. Un cetățean într-un imperiu	231
B. <i>Spiritul înstrăinat. Cultura</i>	236
XIX. Temporalul și spiritualul	236
XX. Luminile	244
XXI. Libertate și teroare	249
C. <i>Spiritul sigur de sine. Etica</i>	254
XXII. Viziunea etică a lumii	254
XXIII. Fratele fiului risipitor și substituirile sale	258
XXIV. Sufletul frumos, răul și universala iertare	263
Partea a cincea. SPIRIT RELIGIOS	
Introducere la spirit	271
XXV. Cultura religiei naturale	274
XXVI. Cultura religiei artistice	278
XXVII. Cultura religiei revelate	285
Partea a șasea. SPIRIT ABSOLUT	
XXVIII. „Ce este omul, ca să te gândești la el?“	293
Epilog	299
<i>În loc de postfață</i>	
de Emil Cioran	301